

Personaalia

Loodud sõnaraamatute tegijaks Julius Mägiste 100

Valve-Liivi Kingisepp
Tartu ülikooli dotsent

„Seal oli J. Mälson (Mägiste), veidi pikaline, veidi kohmakas, aga seda suurema istumisvõimega, detailikorjamise hoolega. Ta oli nagu loodud sõnaraamatute tegijaks ja soome stiilis häälikuajalugude ja sõnaetümo- loogiate autoriks. Ka temal oli kirjanduslikku soont, ta pikkades, ragi- sevalt detaile täistuubitud lauseis vilksatas toredat huumorit. Aga ta tüse olemus ei tõusnud nii kergesti lendu kui ta kaaslastel; ta oli uue seltsi noorliikmetest ainus tõeline lingvist ..” – Sellisena on tulevane silma- paistev eesti ja sugulaskeelte uurija Julius Mägiste, kellest sünnist möö- dub tänavu 100 aastat, jäänud 1920. aastal Akadeemilise Emakeele Selt- si asutamise päevil silma August Annistile. (Emakeele Seltsi aastaraamat 16, 1970, lk 53)

Julius Mägiste sündis 19. detsembril 1900 Maarja-Magdaleena kihel- konnas Kudina vallas Kassema külas. Kuni 1922. aastani kanti pere- konnanime Mälson. Muide, mitte kaugel Kassemast, naaberkülast Vaidaverest, on pärit Julius Mägiste ema, kes oli teise kuulsa keelemehe Johannes Voldemar Veski õde. Niisiis on endine Kudina vald Põhja- Tartumaal andnud eesti lingvistikasse kaks silmapaistvat keeleteurijat, lähisugulast.

1919. aasta oktoobris, pärast lühiajalist osalust Vabadussõjas, im- matrikuleeriti Julius Mägiste Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna

üliõpilaseks. Kui professor Lauri Kettunen kavandas 1920. aasta mai-kuus oma esimest uurimisretke liivlaste juurde Kura randa, valis ta paljude huviliste hulgast kaaslasteks üliõpilased Julius Mägiste ja Oskar Looritsa. Järgmisel suvel sai Julius Mägistest Akadeemilise Emakeele Seltsi stipendiaat ja ta asus uurima Eesti ingerlasi. See soome keelemurret kõnelev rahvakild elas Narva jõe taga Rosona jõe ümbruse külades, mis pärast Vabadussõda kuulusid Eesti riigi piiridesse. Mitme suve jooksul kogutud keeleainestiku toel valmis magistriväitekiri „Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned”, mis ilmus trükituna 1925. aastal. Tööl on väärtust tänapäevani, sest ajaloo keerdkäigud on Rosona murde kõnelejad lootusetult laiali pillutanud või maamunalt pühkinud.

Läänemeresoome keelte uurija ja õpetaja

Ülikoolis koondusid Julius Mägiste huvid üha enam läänemeresoome keeltele, sest ta vaimustus professor Lauri Kettuse uurimismeetodeist, käis usinasti välitöödel, omandas keeli. Ta õppis ka ladina filoloogiat, võrdlevat indoeuroopa keeleteadust ja kreeka filoloogiat. 1922. aastal sai Julius Mägiste esimese auhinna uurimuse „Eesti keele häälikute relatiivsest pikkusest eksperimentaalfoneetika valguses” eest. 1923. aastal lõpetas ta ülikooli magistrikraadiga ja jäi ülikooli stipendiaadiks, valides uurimisteamaks läänemeresoome keelte nimisõnatuletuse. Mitmel korral ülikooli välisstipendiaadina Soomes olles sai ta kätte väga hea soome keele oskuse.

Kui Lauri Kettunen 1925. aastal läänemeresoome keelte professori kohalt lahkus, asus vakantsset professuuri õppeülesande korras täitma tema andekaim õpilane Julius Mägiste. 1928. aastal sai valmis doktori-töö „*oi-, ei-*deminutiivid läänemeresoome keelis” ja ametiredelil järgnes tõus läänemeresoome keelte erakorraliseks professoriks. Sama aine korraline professor oli Julius Mägiste aastast 1932 kuni emigreerumiseni 1944. aasta sügisel. 1937/38. õppeaastal oli ta külalisprofessoriks Budapesti ülikoolis, kus senisele paljude keelte tundmisele lisandus ungari keele oskus.

1944. aasta sügisel põgenes Julius Mägiste nõukogude okupatsiooni eest Saksamaale, sealt edasi Rootsi ja asus 1945. aasta lõpul püsivalt elama Lundi, Lõuna-Rootsi rahulikku ülikoolilinna, kuhu on sängitatud ka tema põrm. Kohanemine võõras keelekeskkonnas ja erialase töö leidmine põgenikuseisuses ei olnud kerge. Esialgu sai ta arhiivitööd, varsti ka

Tunnistus.

Selle tunnistuse omanik, H. Treffner'i asutatud gümnaasiumi kaheksanda klassi õpilane *Julius Mälson*,
Tartu maakonna, *Kudina* kogukonna liige,
sündinud *6. detsembril 1900. a.*, astus *septembris* kuul 1913 a.
mainitud õpeasutusse, mille täieliku kursuse ta 1919. aastal lõpetas.

Lõpukokkuvõttes on tema teadmised ja võimised järgmiselt hinnatud:

1. Filosoofiline propädeutika	<i>väga hästi (5)</i>
2. Matemaatika	<i>väga hästi (5)</i>
3. Füüsika	<i>väga hästi (5)</i>
4. Kosmograafia	<i>väga hästi (5)</i>
5. Loodusteadus	<i>väga hästi (5)</i>
6. Maadeteadus	<i>väga hästi (5)</i>
7. Ajalugu	<i>väga hästi (5)</i>
8. Eesti keel	<i>hästi (4)</i>
9. Wene keel	<i>väga hästi (5)</i>
10. Saksa keel	<i>väga hästi (5)</i>
11. Prantsuse keel	<i>väga hästi (5)</i>
12. Ladina keel	<i>väga hästi (5)</i>
13. Greeka keel	<i>väga hästi (5)</i>
14. Usuõpetus	<i>väga hästi (5)</i>

Selle põhjal omandab

Julius Mälson

kõik

Julius Mägiste gümnaasiumi lõputunnistusel olid kõik ained hinnatud väga heaga, välja arvatud üks – eesti keel. Sellest heitumata pühendas ta kogu oma järgneva elu just eesti ning sugulaskeelte uurimisele ja õpetamisele.

soome ja ungari keele kursused Lundi ülikoolis ning uurijastipendiume. 1950. aastal nimetati ta soome-ugri keelte erakorraliseks dotsendiks ja 1960. aastal eradotsendiks ning sellelt ametikohalt lahkus ta 1967. aastal vanaduspuhkusele. Julius Mägiste eestvõttel loodi Lundi ülikoolis soome-ugri keelte õpetuse ja uurimise tarvis soome-ugri keelte instituut (Seminaret för finsk-ugriska språk), mille juhina ta töötas kuni pensionile minekuni. Ta rajas instituudile suurepärase raamatukogu, kus muu hulgas hoiul peaaegu täielik valik pagulaseesti ajalehti ja ajakirju. Pool sajandit tegutsenud instituudi töö on kahetsetavalt lakanud just tänavu, instituudi rajaja Julius Mägiste 100. sünniaastal.

Sõnade päritolu selgitaja

Oma ande laadilt oli Julius Mägiste ennekõike keeleajaloolane, keda on huvitanud nii häälikulugu, grammatilise vormistiku kujunemine kui ka sõnavara areng, sealhulgas nimede algupära selgitamine. Võrdlev-ajaloolise meetodi rakendajana kasutas Julius Mägiste eesti keele andmeid ka üldistavais läänemeresoome keeli käsitlevais uurimuis, samuti mordva ja mari keelt ning kaugemaidki sugulaskeeli vaatlevais kirjutisis. Mitmed artiklid on ta pühendanud eesti ja soome keelesuhete analüüsile.

Suurimad on Julius Mägiste teened kahtlemata eesti sõnade päritolu selgitamisel ja vene, saksa, rootsi, soome laensõnade analüüsis. Etümologiseerimiskatseid tegi ta juba üliõpilasena, avaldades ajakirjas Eesti Keel kirjutisi sõnade päritolu kohta, jätkas sel alal oma teadusliku tegevuse kõrgajal ning asus pensionipõlves kokkuvõtet tegema – kirjutama eesti keele etümoloogilist sõnaraamatut. Viimased sõnaartiklid *üürrike* ja *üüit* valmisid teadaolevalt 1977. aasta veebruaris, nii et käsikirja viimistlemiseks jäi elupäevi aasta jagu – Julius Mägiste suri 11. märtsil 1978. Kaheteistosaline „Estnisches etymologisches Wörterbuch” ilmus Pertti Virtaranna algatusel Soome-Ugri Seltsi väljaandena 1982–1983, vajalikud parandused ja toimetajatöö on teinud Alo Raun. Tänaeni pole eesti keeleteaduses ilmunud midagi selle sõnaraamatu väärset või seda ületavat eesti sõnade päritolu seletavat teost, seepärast on tervitatav Soome-Ugri Seltsi otsus avaldada 2000. aastal sõnaraamatu korduustrükk.

Keeleajaloolasena vajas Julius Mägiste konkreetset materjali eesti sõnade kunagiste häälikkujude, vormivariantide ja tähenduste kohta. Ta analüüsis üksikasjaliselt XVI–XVII sajandi tekstide keelt, jälgis seda, kui võrd Heinrich Stahli keeletraditsioon trükiväljaannetes püsis, tutvustas

uudisleide ja nende keelt (Wanradti-Koelli katekismus, Völckeri ja Boieruse tekstikatked jt), jälgis kirjakeele ajaloo materjalide alusel sõnade saatusi keeles (*kalivägi*, *hakka pääle* ⇒ *hakkapeliit*, *kurvitsema* 'kurvas-tama, kurb olema' jt), enamasti ikka võrdlevalt teiste keeltega, enne kõike soome keelega (soome *suudin* ja eesti *suue*, eesti *väin* ja soome *väylä* ja *Väinämöinen*) jpm. Kuna väljakirjutusi eri tekstidest oli kogunenud palju, asus ta oma materjale vana kirjakeele sõnastikuks korraldama. Valmis sai sõnastiku esialgne käsikiri, mis ootab tänapäeva uuri-jailt põhjalikku toimetajatööd ja seejärel ka avaldamist.

Nime- ja murdeuurija

Hinnatavad on Julius Mägiste eesti nimeuurimused „Eestipäraseid isikunimesid” (1929), „Eestipäraseid eesnimesid” (1936) ja koos Elmar Elisotoga „Eesti nimi” (1935). Need olid omal ajal, kui oli käivitunud nimede eestistamine, paljudele eestlastele nimevaliku tegemiseks õigeid suundi ja näpunäiteid pakkuvad väljaanded ega ole oma väärtust kaotanud tänapäevalgi. Ka mõned eesti kohanimed nagu *Põlva* ja XIII sajandist pärit *Walgatabalve* on saanud temalt päritoluseletuse (1970).

Eesti murdeist on Julius Mägistet huvitanud peamiselt Kagu-Eestis kõneldav Setu murrak. Tartu ülikooli õppejõuna käis ta seitsme suve jooksul Setu külades murdeainest kogumas. Suur osa rikkalikust materjalikogust läks põgenemise ajal kaduma, kuid allesjäänud sai ta avaldada Soome-Ugri Seltsi abiga tekstikogumikus „Setukaistekstejä” („Setu tekste”, 1970). Teos sisaldab foneetilises transkriptsioonis ehk häälduskirjas kirjutatud tekste ja nendega liituvat uurimuslikku lisa. Kirjutises „Petterimaast, selle uurimisest ja setude päritolust” (1957) on Julius Mägiste avaldanud arvamust, et setud on suhteliselt hilja Võrumaalt Setusse asunud. Seda kinnitavat kohanimed. Võrumaa ja Setumaa murdeerinevused olevat suhteliselt väikesed ja tulenevat osalt vene mõjudest (häälikulised seigad ja laensõnad) ida pool elavate setude keeles.

Keeleuuenduses korra looja

Ka eesti õigekeelsuse küsimused ei jätnud Julius Mägistet ükskõikseks. Ta oli Johannes Aaviku juhitud keeleuuendusliikumise tuline pooldaja ja mõned keeleuuenduslikud jooned jäid ta isiklikku keelekasutusse, eriti

kirjadesse, kogu eluks, näiteks *y pro ü (kyll)*, (*tet*-kujuline *tud*-kesksõna (*kirjutet*), *i*-mitmus (*keelis, sõnus*).

Kuigi põhimõtteliselt aaviklane, püüdis ta siiski omaaegses keeleuuenduses, millele heideti ette korralagedust, teatud valikuga korda ja reeglistust luua, nagu võib märgata ta kirjutisest „Õigekeelsus, kirjani-
kud, keelemehed” (1929). Johannes Voldemar Veski 100. sünniaasta-
päevaks ilmunud koguteoses „Centum” meenutab ta kirjutises „Keele-
mehe mälestuskilde keelemehest” 1920.–1930. aastate keelekorraldus-
likku tegevust, milles tal on olnud ehk olulisemgi osa, kui seni arvatud.
Ta soovib 1920.–1940. aastate keeleluu bipolaarsuse (Aaviku–Veski
vastanduse) asemel rääkida tripolaarsusest, sest 1925. aastal sai eesti
keele professoriks Andrus Saareste, kes oma autoriteediga kujunes mõju-
võimsaks keeleuuendusele päitsete pähe panijaks. „Tema ja tema ümber
kogunenud noorte filoloogide koolkonnas, kust tulid eesti keele õpe-
tajad ja enamasti hiljem patuoinaiks tembeldatud korrektoridki, ei olnud
maad keeleuuendusele ega mitte ka kõigile J. V. Veski keelekorraldus-
ideedele,” kirjutab Julius Mägiste.

Silmapaistva eesti fennougristi Julius Mägiste tööd on hinnanud
rahvusvahelised organisatsioonid ja institutsioonid. Ta oli Turu ülikooli
audoktor, mitme Soome teadusseltsi tegev- või kirjavahetajaliige, Saksa-
maal tegutseva ühingu Societas Uralo-Altaica ja Belgias tegutseva rahvus-
vahelise nimeuurimisühingu International Committee of Onomastic
Science auliige. Vaid Eestis, kus ta oli sündinud, õppinud ja läänemere-
soome keelte professorina töötanud, ei ole talle aunimetusi ega tunnus-
tust jagunud. Kiiduväärse sammu astus tänavu Tabivere vallavalitsus,
kelle algatusel paigutati keelemehes sünnikodu maadele võimas mäles-
tuskivi.